

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCIŅĒ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKARUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

RESTITUCIJOS REGIMYBĖ

Istoriografijoje dėl politinės praktinės 1916 m. lapkričio 5 d. manifesto prasmės (išvaduotojų legenda, lenkų kariuomenė, spaudimas Rusijos atžvilgiu) nesiginčijama. Keblesnis yra manifesto teisėtumo klausimas. Dažnai nurodoma Antantės 1916 m. lapkričio 18 d. deklaracija, teigusi, kad okupacija nepakeičia okupuotų teritorijų suverenų ir nesuteikia teisės kieno nors naudai disponuoti ja. Bet teisinėje literatūroje rastume ir kitą interpretaciją: Centrinės valstybės manifestu pareiškė, jog lenkų žemės priklauso ne Rusijai, su kuria kariauta, o kitam tarptautinės teisės subjektui, su kuriuo nekariauta ¹.

Tuo metu toks subjektas galėjo būti XVIII a. pabaigoje prievarta sunaikinta unijinė Lenkijos—Lietuvos valstybė. Kaip rodo istoriniai dokumentai, Berlynui ir Vienai nebuvo svetima restitucijos idėja. Tačiau remtis istorine teise kliudė tai, kad tiek Prūsija (Vokietija), tiek Austrija, prisidėjęsios prie to prievartos akto, anaipol nesirengė atsisakyti pagal tą aktą turėto palikimo. Tad Varšuvos—Vilniaus formulės įgyvendinimas tiko teisiškai imituojant bent dalinę restituciją ir apsaugant priklausiusį palikimą. Šiam tikslui buvo surastas kompromisas ir su VKV, išvelgusia manifesto sakinyje „Iš Rusijos valdžios išlaisvintose Lenkijos žemėse nuspręsta atkurti autonominę Lenkijos valstybę su paveldimu monarchu ir konstituciniu režimu“ Varšuvos—Vilniaus formulės atspindžius. Būsimos Lenkijos valstybės sienos neapibrėžtos, o netrukus pasirodžiusiame komunikate buvo žadėta pasirūpinti ir lietuvių likimu, apie kurį manifeste dėl Lenkijos nebuvo užsiminta ².

Tačiau komunikatas neatspindėjo tiesos. Gruodžio 9 d. A. Smetona ir J. Šaulys kreipėsi į A. Zimmermanną su prašymu vykdyti duotus pažadus. A. Zimmermannas rekomendavo kreiptis į Oberosto vadovybę ³. Naujoji Oberosto vadovybė (Bavarijos princas Leopoldas, generolas M. Hoffmannas) tylėjo vykdydama dar rugpjūčio 14 d. E. Ludendorffo duotą direktyvą. Nė kiek nekeista, kad krašte prasidėjo prolenkiškas judėjimas, skatintas netrukdomos lenkų Laikinosios Valstybės Tarybos Varšuvoje agitacijos už Lietuvos prijungimą prie Lenkijos ⁴. Atsakas į tai buvo lietuvių protestai Šveicarijoje ⁵. Vilniuje lietuviai ir gudai rengėsi įteikti bendrą pareiškimą.

Atrodo, kad Berlyne tuo momentu buvo nuspręsta veikti subtiliau. Gruodžio mėn. Lozanoje pasirodė F. Roppas. Baronas J. Gabrį informavo, kad vokiečiai, nors ir neturi aiškaus plano Lietuvos atžvilgiu, bet, tikėdamiesi lenkų antplūdžio į kuriamos kariuomenės gretas, linksta priskirti Vilniaus kraštą Lenkijai; tam pri-

taria ir Kuršo baronai, užmezgę ryšius su lenkais. LIB vedėjas pasiūlė kompromisinį projektą — paskelbti tikrąją Lietuvą nepriklausoma valstybe su sostine Vilniumi, tarp jos ir Kuršo atgaivinti istorinius ryšius. Pasak J. Gabrio, taip būtų patenkinti lietuviai ir neužgauti lenkai (kadangi jų yra daug, būtų galima tikėtis pritraukti Lietuvą prie Lenkijos). Vokiečiams už nepriklausomybės paskelbimą žadėta 100 000 kareivių, be to, įrodinėta, jog Kuršas neutralizuos lenkų įtaką. F. Roppas teigė galįs tęsti savo veiklą tik prisidengęs pasiūlymu sudaryti federaciją su Lenkija. LIB vedėjas federacijos idėją atmetė, nes, jo nuomone, lietuviai tam dar nebuvo sustiprėję. Galų gale gruodžio 17 d. abu veikėjai raštu išdėstė savo veiklos tikslus: įkurti nepriklausomą Lietuvą iš Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijų, įsteigti Lietuvoje tautinę tarybą, pavaldžią Šveicarijos Lietuvių tautos tarybai. Pastarosios vardu F. Roppui buvo suteikti įgaliojimai vesti derybas⁶.

Atrodo, pokalbiu liko patenkintos abi pusės. F. Roppui nepavyko nuteikti J. Gabrio palankiai federacijos planui, bet pasisėkė įtikinti, kad Lietuvos restitucija nėra negalima. LIB vedėjui atrodė, jog barono vizitas po nuskambėjusių pasaulyje T. Bethmanno-Hollwego pasiūlymų dėl taikos yra ženklas pradėti akciją dėl Lietuvos klausimo internacionalizavimo.

1917 m. sausio 11 d. Vakarų valstybių diplomatams Berne Lietuvių tautos tarybos vardu buvo įteiktas „Memorandumas dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo“. Tas faktas, kad dokumentas lapkričio 12 d. ir 1918 m. vasario 7 d. buvo įteiktas pakartotinai, bylojo apie Šveicarijos lietuvių brandinto Lietuvos valstybingumo modelio pastovumą⁷.

Lietuvos valstybės projektą įrėmino du principai — istorinis ir nacionalinis. Pirmuoju buvo atsiribojama nuo Rusijos ir iš dalies nuo Lenkijos valstybingumo tradicijos. Antrasis dar labiau pabrėžė lietuvių apsisprendimą gyventi nepriklausomai ne tik nuo Rusijos, bet ir nuo Lenkijos. Istorinė teisė, valstybinė LDK tradicija leido apibrėžti numatomą Lietuvos teritoriją — Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų, Kuršo gubernijos, Minsko gubernijos Naugarduko apskritis, šiaurinė Lomžos gubernijos dalis iki Lyko ir Narevo upių (memorandumo autorių nuomone, šiame plote gyveno 65% lietuvių, po 10% gudų ir žydų, po 5% latvių ir vokiečių, 6% lenkų ar sulenkėjusių gyventojų). Su istoriniais precedentais, monarchijos tradicija buvo siejamas etnopolitinės konsolidacijos garantavimas. Lietuva turėjo tapti konstitucine karalyste, Norvegijos, Bulgarijos, Rumunijos ar Graikijos pavyzdžiu dinastas būtų pakviestas iš užsienio. Įstatymų leidžiamąją valdžią būtų vykdęs Seimas, vykdomąją — karaliui ir Seimui atsakingi ministrai. Planuota atgaivinti Lietuvos Statutą⁸.

Taigi lietuviai deklaravo savo restitucinę programą. Antantės diplomatai oficialiai grąžino ją įteikėjams (neoficialiai gautus tekstus pasiliko). Vokietijos diplomatai priėmė memorandumą su padėka⁹. Jame išdėstyti teiginiai, nors ir negatyviai, vis dėlto priminė buvusios unijinės valstybės tradicijų gyvybingumą.

1917 m. sausio 10 d., veik tuo pačiu metu kaip J. Gabrys, memorandumą Lietuvos klausimu Vokietijos užsienio reikalų ministerijai bei VKV įteikė ir F. Roppas. Jame baronas abejojo, ar įmanoma, lietuviams priešinant, sujungti Lietuvą ir Lenkiją. F. Roppas kritikavo okupacinį režimą, kuris savo tolerancija prolenkiškam judėjimui stūmė lietuvius nuo vokiečių, ir įrūdinėjo, jog neverta nuolatinių reicho interesų aukoti dėl laikinų karo bei okupacijos teikiamų laimėjimų. Galų gale jis pasiūlė paimti lietuvius ekonominę ir karinę Vokietijos globon, bet garantuoti apsisprendimo teisę vidaus reikalais¹⁰. Praktiškai šis pasiūlymas reiškė, kad Vokietija turi aiškiai atskirti Lietuvą nuo Lenkijos ir kontroliuoti jas atskirai.

Pasiūlymą Vokietijos vadovaujantys sluoksniai įvertino nevienodai. Imperinė valdžia dvejojo. VKV su E. Ludendorffu priešakyje, nusivylusi „Lenkijos eksperimentu“ (vietoje planuotų 3 divizijų pavyko surinkti 370 asmenų, iš kurių 350 buvo žydai), buvo linkusi pritarti jam¹¹. Tad F. Roppas netikėtai įgijo sąjungininkę.

Sausio viduryje baronas pasirodė Vilniuje, kur tarėsi su lietuviams bei Oberosto pareigūnais¹². Lietuviai jam pateikė prieš mėnesį kartu su gudais suderintą politinę platformą*: 1) LDK žemių, atskirtų nuo Rusijos, ir Kuršo nepriklausomybė; 2) prieš asociaciją su Lenkija; 3) LDK padalijama į tris savivaldes nacionalinės dalis (lietuvių, gudų, latvių); 4) sostinė — Vilnius, kuris priklauso lietuvių nacionalinei daliai, bet yra dvi oficialios kalbos (lietuvių ir gudų)¹³. F. Roppas pažadėjo garantuoti kontaktą su Berlynu ir užsiminė, kad tiek Berlyne, tiek tarp Oberosto aukštų pareigūnų nėra atmetama lietuvių atstovybės idėja.

Galimas daiktas, ši pastaba turėjo įtakos tam, kad lietuviai vasario 17 d. padavė protestą prieš lenkišką agitaciją atskirai, o ne kartu su gudais¹⁴. Protesto autoriai, be kita ko, apeliavo į LDK tradiciją ir į lietuvių subrendimą ją perimti¹⁵. Tuo tarpu gudai, vasario 28 d. nusiuntę telegramas P. Hindenburgui ir E. Ludendorffui, pasitenkino padėka už gudų lygiateisiškumo pripažinimą buvusiose LDK žemėse¹⁶.

---

* Lietuviams atstovavo „Biuro — politinės valdybos“ („konsorciumo“) nariai A. Smetona, S. Kairys, J. Šaulys, A. Domaševičius, gudams — broliai Luckievičiai, V. Lastauskis. Pasitarimai vyko prieš pat 1916 m. Kalėdas. Žr.: Baltarusių organizacijos protokolai // MACB RS.— F. 21—2152.— L. 7.

Šiaip ar taip, abi akcijas suartino LDK reminiscencijos, o jas kovo mėn. sustiprino ir vokiečių veiksmai. Kovo 15 d. Lietuvos ir Vilniaus—Suvalkų sritys buvo sujungtos į Lietuvos karinę valdybą su centru Vilniuje (viršininkas — J. Isenburgas-Birsteinai). Kovo 26 d. į Berlyną atvyko A. Smetona, J. Šaulys, S. Kairys ir A. Luckievičius. Ta proga spaudoje sumirgėjo pranešimai, kad juos priims naujasis valstybės užsienio reikalų sekretorius A. Zimmermannas ir bus paskelbtas Lietuvos savarankiškumo aktas¹⁷. Tačiau joks pareiškimas dienos šviesos neišvydo.

Pasak J. Šaulio, A. Zimmermannas tik pažadėjo, kad „taikos taryboms einant lietuvių norai ir pageidavimai būsią „voll berucksichtig“ [„visiškai atsižvelgta“.— R. L.], kad jie, girdi, Vakarų Europon linkdami, galės vidurinės Europos sistemoj tvirtai savo gyvenimą plėtoti ir tvarkyti“¹⁸. Sprendžiant iš A. Zimmermanno konfidencialaus aplinkraščio, išleisto pačioje balandžio pradžioje, pareiškimas Lietuvos klausimu nebuvo padarytas, nes nenorėta suerzinti Rusijos¹⁹.

Atrodo, kad rašydamas aplinkraštį valstybės sekretorius gerai žinojo apie įvykius Rusijoje. Priešingai daugeliui prognozių, Rusijos revoliucija kėlė ne tautinius politinius, o socialinius ir pacifistinius šūkius. Socialistinė ir proliberalinė Rusijos opozicija, 1917 m. kovo mėn. išėjusi į politinę areną Laikinosios vyriausybės bei Petrogrado darbininkų ir kareivių deputatų sovieto pavidalu, pateko į keblią padėtį. Sovietas angažavosi taikos reikalavimams, kuriuos skandavo minios žmonių, padėjusių jam nuversti carą. Laikinoji vyriausybė, iš karto sulaukusi Antantės paramos, linko laikytis sąjungininkės įsipareigojimų²⁰.

Tad, kol Petrograde pacifistai ir karo šalininkai aiškinosi santykius, tol Berlynas neprarado vilties sudaryti separatinę taiką su Rusija. Juolab kad kovo pabaigoje—balandžio pradžioje Stokholme vyko slaptos derybos dėl ilgalaiškės, garbingos abiem pusėms taikos sąlygų. Formaliai Berlynui atstovavo M. Erzbergeris, Katalikų centro partijos lyderis, rusams — žurnalistas B. Kolyška, artimas Petrogrado sovietui²¹. Neatsitiktinai kovo 27 d. T. Bethmannas-Hollwegas bei Austrijos užsienio reikalų ministras O. Czerninas taip pat svarstė eventualios taikos su Rusija sąlygas ir, atsižvelgdami į senkančius strateginius išteklius, pasirašė susitarimą, kuris neatmetė *status quo ante bellum* galimybės²².

Tačiau vos spėjo A. Zimmermannas pasirašyti aplinkraštį, staiga pasikeitė aplinkybės. VKV sužinojo apie M. Erzbergerio ir B. Kolyškos derybas ir griežtai pasipriešino imperinės valdžios taktikai. E. Ludendorffo nuomone, Vokietijai derėjo ne tartis su Rusija dėl taikos, o padiktuoti jai taikos sąlygas. Balandžio 5 d. Bingene įvykusioje konferencijoje generolai pareikalavo nedel-

siant aneksuoti Oberosto teritoriją: padalyti ją į Kuršo Kuni-
gaikštystę ir į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, o Prūsijos karalių
arba Vokietijos imperatorių paskelbti jų suverenu²³. Berlyno su-
pratimu, aneksionistiniai VKV siekiai, net slapstomi po restituci-
jos skraiste, nebeatitiko dienos reikalavimų. Mat balandžio 7 d. į
karą Antantės pusėje stoji JAV, paskelbusios tautų teises į poli-
tinį savarankiškumą. Tautų apsisprendimo principo pagrindu Pe-
trograde rado bendrą kalbą karo šalininkai ir pacifistai.

KURSAS — LIETUVOS KLAUSIMO INTERNACIONALIZAVIMAS

Išties balandžio 9 d. premjeras G. Lvovas paskelbė deklaraciją,
kurioje žadėjo siekti tvirtos taikos ir remtis tautų apsisprendimo
principu. Po dviejų dienų Visos Rusijos sovietų konferencija pa-
teikė konkretnę pasiūlymą — taika be aneksijų ir kontribucijų,
paremta tautų apsisprendimo principu²⁴. Ką šie teiginiai iš tik-
rųjų galėjo reikšti, parodė vyriausybės ir Sovieto pareiškimai Len-
kijos klausimu. O jais buvo apeliuojama į Lenkijos valstybės, su-
sietos su Rusija karine sąjunga, sukūrimą. Valstybės sukūrimas
buvo argumentuojamas lenkų apsisprendimo teise, taikoma ne tik
Rusijos, bet ir Vokietijos bei Austrijos teritorijoms, kuriose gy-
veno lenkų dauguma²⁵. Vadinasi, Rusija, norėdama tą demokra-
tinę apsisprendimo teisę įgyvendinti, rengėsi toliau kariauti ir
nugalėti Centrines valstybes.

Be to, naujieji Rusijos vadovai, ketinę vadovautis tautų apsi-
sprendimo principu, prisiminė ir senus pažadus dėl konstitucinės
valstybės decentralizacijos. Ir nors saugant rusiškojo valstybingu-
mo formą kilo Steigiamojo Susirinkimo sankcijos idėja, ilgainiui
tiek suomių Seimas, tiek ukrainiečių Centrinė Rada, tiek estų
Mäapaev, tiek latvių Landtagas, tiek lenkų Likvidacinė komisija
buvo oficialiai pripažinti ir jiems centras perleido daugelį savo
funkcijų²⁶. Lietuvių politinis judėjimas Rusijoje tokio pripažini-
mo nesulaukė. Kodėl taip atsitiko?

Buvo keletas priežasčių. Pirmoji susijusi su lietuvių Rusijoje
politinės programos evoliucija, antroji — su naujais Vokietijos
manevrais Lietuvos klausimu.

Kovo—balandžio mėn., tiek konservatorių, tiek radikalų ma-
nymu, buvo tikslinga orientuotis į naująją Rusiją, kuri padarė
keletą pareiškimų, skatinusių pavergtas tautas siekti laisvės. Nors
ir neskubėjo savo pareiškimų vykdyti, vis dėlto Rusijos valdžia
leido suprasti, kad praktiškai ta laisvė bus įgyvendinama etnogra-
finėse kitataučių teritorijose. Tad abiejų lietuvių politinių grupuo-